

KIRJALLISUUTTA

Ruumis- ja kalmasaaret

Laitinen, Erkki (toim.), *Ruumis- ja kalmasaaret – Etäällä kirkkomaasta*. Hankasalmi: Hankasalmen kotiseutuyhdistyksen julkaisu 3. 2001.

Kuolemaan liittyvät tavat ja uskomukset kertovat paljon kulttuurista. Kuuden kirjoittajan tekemä artikkelikokoelma *Ruumis- ja Kalmasaaret* on kuolemaan ja hautaamiseen liittyviin tapoihin ja uskomuksiin paneutuva teos. Punaisena lankana läpi teoksen ovat hautasaaret, joista kirjoittajat eri näkökulmista kirjoittavat. Artikkelien näkökulmat ja metodologiat risteilevät melko perinteisillä väylillä historiatieteiden eri alueilla.

Hautoja ja hautapaikkoja tutkimalla arkeologit ovat saaneet paljon tietoa kuolemaan liittyvistä käsityksistä sekä tavoista eri aikoina. *Janne Vilkuna* aloittaa ja lopettaa kirjan lyhyillä artikkeleillaan hautojen merkityksestä historian tutkimuksessa ja kuolemaan liittyvistä tavoista historian kuluessa. Haudat ovat tärkeitä tutkimuskohteita esineellisen ja henkisen kulttuurin tutkimuksessa, koska niissä ovat säilyneet ajan muistot ja ne ovat yhdellä tietyllä hetkellä muodostettuja suljettuja kohteita, kuten Vilkuna asiaa valottaa. Tosin hautaamiseen liittyvissä tavoissa oli eri aikoina ja eri alueilla myös erilaisia käytäntöjä, eikä ruumiita aina haudattu maan alle. Harvinaisempaan tapaan oli myös vainajan asettaminen laverille puuhun.

Kuolema on yhteisössä sosiaalinen ja käytännöllinen ongelma. Vilkuna käsittelee asiaa esihistoriallisessa kontekstissa Van Gennepin siirtymäriittiteorian mukaan, jossa kuolema ja hautaaminen käsitetään siirtymiseksi sosiaalisesta statuksesta toiseen. Kun kyseessä on kuolema, on yhteisö erilaisten riittien avulla siirtänyt yksilön elävien parista kuolleiden pariin. Jokaiseen kolmeen vaiheeseen (irtautuminen – välitila – uusi status) liittyy erilaisia tapoja, jotta vainaja ei palaa elävien pariin hakemaan oikeuksiaan väärän kohtelunsa vuoksi. Vainajien pelkoon ja heidän palaamiseensa liittyy myös Vilkunan esimerkki hautakarsikoista, jotka ovat erityisesti Itä-Suomessa aikoinaan tunnettu perinnettä, mutta myös Keski-Suomesta karsikoita löytyy. Hautakarsikoita on monenlaisia, mutta niiden tarkoitus on ollut rajan vetäminen kuolleiden ja elävien alueiden välille ja näin estetty vainajia palaamasta tämänpuoleiseen. Kirkollisten määräysten ja pitkien hautausmatkojen vuoksi ihmisille tuli paineita estää kuolleen paluu hautapaikaltaan, jossa hän uskonnon mukanaan tuomien käsitysten mukaan välitilassa odotti viimeistä tuomiotaan. Hautasaaret ovat myös olleet eräänlaisia rajapaikkoja, koska esimerkiksi järvien selkiä ajateltiin estävän tehokkaasti kalman kulkeutumista ihmisten ilmoille, kuten *Mauri Mönkkönen* kirjoittaa artikkelissaan.

Kirjan neljä muuta artikkelia käsittelevät nimenomaisesti hautasaaria Keski-Suomessa ja osittain myös Itä-Suomessa. *Mauno Jokipii* pohtii artikkelissaan hautasaarten käytön mahdollista ajoitusta suomalaisessa kulttuuriperinteessä. Toisaalta hän myös käsittelee hautasaarten sijoittumista eri puolilla Suomea ja tarjoaa näkökulmia hautasaarten käytöstä ja niiden käyttöön johtaneista syistä. *Mauri Mönkkönen*, *Erkki Laitinen* ja *Veli-Matti Häkkinen* syventävät omissa artikkeleissaan käsityksiä hautasaarista ja keskittyvät hieman rajatumpiin kokonaisuuksiin teemoittain ja alueellisesti.

Alueellisesti hautasaaret sijoittuvat Keski- ja Itä-Suomeen. Hautasaarten käyttöön liittyy väliaikaisen hautauksen tarve, joka on voinut johtua muutamista eri syistä historian saatossa. Keski- ja Itä-Suomen väliaikaiseen hautaamiseen ovat saattaneet turvautua esimerkiksi länsirannikolta sisämaahan tulleet turkisten metsästäjät, jotka saattoivat viettää pitkiäkin aikoja saalistusmatkoillaan. Hautasaarten sijoittumista ja esiintymistä eri puolilla Suomea Jokipii tutkii esimerkiksi maanmittausrekisterin paikannimirekisterin tietojen pohjalta, jolloin hautasaaria löytyy myös nimellä kalma- tai kalmosaari erityisesti Itä-Suomessa.

Hautasaarten perinteeseen on voimakkaasti vaikuttanut kirkko. Kirkon vaatimukset siunattuun maahan hautaamisesta on ollut syynä siihen, että väliaikaiseen hautaamiseen on tullut tarvetta erityisesti niillä alueilla, joilla seurakunnan pääpaikka on ollut kaukana. Tätä käsitystä tukee myös hautasaarten alueellinen

jakautuminen, joka osoittaa niiden olevan yleisimpiä juuri siellä, missä seurakunnan viralliseen kirkkomaahan on ollut pisimmät ja vaikeakulkuisimmat (esim. vesistöjen vuoksi) matkat. Aihetta Keskisuomen ja nimenomaan Hankasalmen alueella käsittelee artikkelissaan Häkkinen, joka karttojen avulla tutkii seurakuntien raja-alueita ja hautasaarten sijoittumista näille marginaaleille alueille. Hautasaarten käytön väheneemiseen on katsottu vaikuttaneen 1500-luvulta alkaen luterilaisuuden sekä 1600-luvulta eteenpäin perustettujen kappeliseurakuntien lisääntyminen kaukaisille alueille. Edellä mainittujen seikkojen vuoksi kylähautausmaat lisääntyivät ja hautaaminen siunattuun maahan helpottui. Näin ollen tavan vähenemisen taustalla olisi ollut luterilainen keskittämispolitiikka, jolloin seurakuntalaisia pystyi valvomaan paremmin.

Itäsuomalaista välihautausperinnettä käsittelevässä artikkelissa Mauri Mönkkönen käyttää hyväkseen muun muassa Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkistoa, jonne on kerätty paljon myös saarihautaukseen liittyvää tarinaperinnettä. Tarinaperinteen pohjalta voi päätellä, että hauta- ja kalmosaarilla on ollut oma osansa pitäjien ja kylien perinteessä. Kuolemaan liittyvät asiat ovat kiehtoneet tai kammottaneet ihmisiä, joten saarien nimille on monenlaisia selityksiä, miksi ne ovat hautasaaria. Tapahtumat sijoittuvat usein »historian hämärään». Mönkkönen jakaa hautasaarten käytön neljään selitykseen kansanperinteen mukaan: 1) ne ovat olleet syrjäseutujen vainajien välihautauspaikkoja tai 2) paikallisen väen pysyviä hautauspaikkoja hyvin vanhoina aikoina sekä sota- ja nälkävuosina tai 3) ortodoksisten karjalaisten pysyviä kylähautauspaikkoja tai 4) venäläisten sotilaiden hautauspaikkoja. Ortodoksista vaikutusta välihautausperinteeseen ja sitä kautta hautasaarten käyttöön Mönkkönen on tutkinut ilomantsilaisen kuolleiden ja haudattujen luettelosta. Aineisto puhuu sen puolesta, ettei ortodoksisuudella ole ollut vaikutusta perinteeseen. Ilmeisesti luterilaisen kirkon voimakas pyrkimys kitkeä ortodoksisuus kansasta, esimerkiksi tuhoamalla kyläkalmitojoja ja pakottamalla ihmiset hautaamaan siihen tarkoitukseen varatulle alueelle, on vaikuttanut tavan vähäiseen ilmenemiseen.

Erkki Laitisen artikkelissa käy ilmi, että hautasaarten käytössä on ollut oikeastaan kolme linjaa, joista yksi on väliaikainen tapa, joka on ollut paljon käytetty ja laajasti tunnettu tapa kaikkina väliaikaista hautausta harjoitettuna aikoina. Toinen käytäntö on ollut pysyvästi hautaaminen, mitä on käytetty lähinnä sota- ja nälkävuosina, sekä kulkutautien riehuessa. »Kriisiaikoina» ei välttämättä ollut mahdollisuutta haudata esimerkiksi lapsia kirkkomaahan, sillä heitä saattoi kuolla lyhyen ajan sisällä useita. Näin ollen ruumiit haudattiin sinne minne se oli helpointa. Tämä osoittaa sen, että kohtalo oli voimakkaampi kirkkokuria. Kolmas mahdollisuus on myös olemassa, ja se on kylänmiesten mahdollinen halu välttää hautausmaksujen suorittaminen, jotka olivat kohtuullisen suuret ja muodostivat tärkeän osan pappien ja seurakuntien tuloista.

Kirjan alkuperäinen tarkoitus oli kirjan toimittajan Erkki Laitisen mukaan keskittyä maakunnallisesti hautasaariin, mutta tutkimus on levinnyt käsittelemään aihetta valtakunnallisesti. Artikkelien pääpaino on kuitenkin Keski-Suomen hautasaariperinteen käsittelyssä. Kirja ei pyri olemaan kattava yleisesitys aiheesta vaan pikemminkin erilaisia aineistoja ja näkökulmia esittelevä teos, ja tässä on mielestäni onnistuttu. Se muodostaa loogisen kokonaisuuden aiheesta, koska kirjoittajien näkökulmat täydentävät toisiaan. Runsas kuvitus, kartat ja taulukot havainnollistavat jokaista artikkelia ja toimivat ikään kuin yhteenvetoina. Toinen pirstävä tekijä kirjassa ovat kaksi »tietoisua» (kirjassa niistä käytetään nimeä »laatikko»), jotka antavat ripauksen lisätietoa tiivistetyistä aiheiden tiimoilta.

Aiheen käsittelyssä yhdeksi teemaksi nousi mielestäni sivilisaatioprosessi, jota kirjoittajat eivät ainaakaan eksplisiittisesti käsitelleet artikkeleissaan. Esimerkkeinä voisi antaa kirkkojen pyrkimyksen sivilisoida ja kontrolloida kansaa hautausmaissa tai kansan pyrkimyksen vastustaa kirkon valtaa mm. jatkamalla saarihautausmaasta välttääkseen hautausmaksut, mikä on mielestäni melko selvää protestikäyttäytymistä kansan parissa ylhäisjohtoista valtaa vastaan. Ehkä aspektin huomioiminen antaisi uuden näkökulman hautausperinteeseen ja kansankulttuuriin yhden kulttuuripiirteen kautta tulkittuna, vaikka sivilisaatioprosessi sinänsä on ollut suosittu tutkimuskohde sosiaali- ja kulttuurihistorioitsijoiden keskuudessa.

Mielestäni kirja on hyvä lyhyenä esittelynä aiheesta kiinnostuneelle sekä sille, joka haluaa historiallista, helpotajuisia ajanvietelukemista. Aiheeseen perehtyneelle se saattaa esittelevän käsittelytapansa vuoksi olla turhan yksinkertainen. Kirjaa tehdessä onkin todennäköisesti pidetty silmällä myös sen mahdollisia markkinoita kaikkien keskisuomalaisten kotiseutuharrastajien parissa.

Erkka Pehkonen